

עיר הבירה של חסרי-המולדת

הרהורים על המחזור "שכנים" של סיון בסקין

הכותרת "שכנים" לכשעצמה היא כותרת מבשרת רע. כשבחר ההיסטוריון יאן טומאש גרוס לקרוא כך לספרו, לפני כשני עשורים, הוא כיוון להשתאות המוחלטת נוכח היפוכם של יחסי שכנים מקרובים לרצחניים. מוולנה זו, "עיר הבירה של חסרי המולדת", כפי שמצטטת חנה ארנדט בפרק על "שקיעתה של מדינת-האומה וקץ זכויות האדם", מתחיל מסעה של בסקין, העיר בפולין משכבר ובליטא כיום.

מחזור שיריה של סיון בסקין "שכנים", השער השני בספר "אחותי יהונתן", זוחל ומחלחל מבעד לקירות דקים ברצף דירות שתחילתן בוולנה שבליטא והמשכן במישור החוף הישראלי, מהקירות ועד תל אביב. הקירות הם דקים בעליל. הם אינם מפרידים אקוסטית, אינם חוצצים בין משפחה לזולתה, הם אינם מגוננים על היושבים בתוכם מפני העולם החיצון, ולמרבה החרדה הם מגלמים לעתים את הסכנה עצמה, את האל-ביתי, דווקא בביתי. משעה שמחזור השירים מסיר את הקירות ומותיר את הדירות ואת דייריהן במערומן, ניתן לתהות: האם באמת טוב שכן קרוב? בין שבסקין חתרה וכיוונה לכך ובין שלא, הכותרת "שכנים" לכשעצמה היא כותרת מבשרת רע. כשבחר ההיסטוריון יאן טומאש גרוס לקרוא כך לספרו, לפני כשני עשורים, הוא כיוון להשתאות המוחלטת נוכח היפוכם של יחסי שכנים מקרובים לרצחניים. מה שהיה חריג מטלטל ביחסיהם של יהודים ופולנים, לא היה חריג כלל ביחסם של הליטאים לשכניהם היהודים. מוולנה זו, "עיר הבירה של חסרי המולדת", כפי שמצטטת חנה ארנדט בפרק על "שקיעתה של מדינת-האומה וקץ זכויות האדם", מתחיל מסעה של בסקין, העיר בפולין משכבר ובליטא כיום. אלא שהמחזור אינו נענה לציפייה שבטית או לכל הפחות הוא נוקט שהיה לפני שהוא נעתר לה לשבריר שנייה כדי לשוב ולהתרחק ממנה. שכן, האלימות בתחילתו של המחזור היא פנימית וכבושה לחלוטין, תולדת צפיפות של תכנון עירוני קומוניסטי כושל, המטשטש כל הבדל בין תא כלא לתא משפחתי. "השם ייקום את דמה" זועק השיר, אך זהו דמה של "הספה שנפתחת כל ערב", ספה מתקפלת, ספה

פונקציונאלית בדירות 48 מטר הקטנות מלהכיל את דייריהן. והמחולל בהקשר זה, אותו תכנון כושל, הוא עיוור לקורבנותיו ובוודאי למוצאם.

הצפיפות תמיד היתה אחותנו. אצלנו תמיד
מסתירים בכל בקר את המצעים בארזו,
כי ישנים בסלון. השם יקם את דמה
של הספה שנפתחת כל ערב, של שטיח הקיר
שאיננו נכדו של שום גובלן-אבירים מ-Cluny.
כשהבית צפוף, אפשר להבין רסיסי ארמית
של שיחות ההורים, ואת שפת הברווז
של הדירה השכנה. "גע-גע-גע, היא עצמה
אשמה." מי שמע, מי ראה, מי מכיר
את פרוץ הצפיפות המגחך, גמלוני?

היא ספרה בגחוף שמריוס מהקומה השביעית
עשה תאוונה ואשתו נהרגה, גע-גע-גע.
הוא נשאר בדירה עם הוריה, כי לא היה בית אחר,
ודמינתי כיצד חותנתו שופתת כל בקר קמקום
ומזוגת לו תה, ומגישה לו בערב קציצות.
ענויי הצפיפות. מי שמע, מי ראה. את ראת?
לא ראיתי. הצפיפות, מנצחת, שפלה, לעגה
לארבעים ושמונה מטר רבוע של אבדן מחרחר,
לגעגוע נצחי ולכעס כבוש. ואחרי שנקום,
נשמע איך הומות היונים בשפת קרקוש הכוסות.

בעדינות וביראה מקלף המחזור את הקיר. הילדה שהאזינה לשיח המבוגרים ודימונה
קדר מבעד לדירת השכנים, בגרה מעט. בדירתה של הגברת מדירה 87 נגלים לה קירות
חדר קטן, ודימויים של מרים, של יוסף ושל בנם. חמלה נוצרית שורה בכל, ילדה אובדת,
ילדה מוחזרת להוריה, ילדה טובה, ילדה טובה! כל טוב! ואיפה ליטא? וזו ליטא? אנחת
רווחה, הקלה עמוקה, אלא שאז מוסר עוד קיר, והפעם זהו קיר דירתם של "פאן ופאני
מרצינקביץ'", "שכנות טובה עשויה מבוקרטובים וממזגאווררים", גינות ופרחים, משחקי
ילדים. תפנית של רגע, משחק שלא עלה יפה, פציעה קלילה פורצת פרצה בגדר השכנות
הטובה. "לכי, לכי, פרוץ יהודי רקוב". והיא אכן הלכה, השאירה מאחוריה את הפיוסים,
הייתה כבר רחוקה-רחוקה.

פאן ופאני מרצינקביץ' גרו עשרים שנה
מול הבית של יונס ויהודית.
שכנות טובה עשויה מבוקרטובים וממזגאווררים

שְׁעָפִים מֵעַל שְׁתֵּי גְדֵרוֹת הָרֶשֶׁת, מֵעַל
הָרְחוֹב הַצָּר, כְּמוֹ פְּרָפְרִים,
לְבִנוּי הַכְּרוֹב הָעֵדִינִים כְּכַתְנֵת יְלָדוֹת.

...

רַק כְּשָׁפָאן מְרַצֵּינְקֵיץ' עֹזֵב אֶת עוֹלָמְנוּ,
הַתְּעוֹפֵף מֵעַל הַפְּטוֹנִיּוֹת כְּמוֹ סְנוֹנִית זְקָנָה
וְנִמּוּג בְּאוֹיר הַסְּפּוּג בְּדָבֶשׁ הַצָּפוֹן,
רַק אִזְ חֲזָרָה פֶּאֲנִי מְרַצֵּינְקֵיץ' לְדַבֵּר עִם יְהוּדִית,
אֲמָרָה שְׁשׁוֹב מֵעֵן, וַיהוּדִית סְלַחָה לָּהּ.
אֲבָל אֲנִי כִּבֵּר הֵייתִי רְחוּקָה־רְחוּקָה.

המחזור "שכנים" הוא מחזור אוניברסלי. דומה כי המבט נותר חשדן כלפי השכן הקרוב, אך אינו נוטה חסד לאח הרחוק, ועל אחת כמה וכמה לא לזה הקרוב. אין סיבה לציפייה כי קרבתו של האח הרחוק תתן מענה, תציע גאולה. אל שרשרת השכנים, שהם למעשה שכנות, חוברות רעותיהן. פגיעתן של חלק מהן רעה. אלא שהמחזור הוא אוניברסלי במובן עמוק, או, במילים אחרות, בלתי־משוחד. כך למשל במקרה של גברת מינסטר, בעלת הבית, לכאורה התגלמותה של האדנות המקומית. אלא שהשיר מסתיים בחיוך הפתייני החסר, ששכחה גברת מינסטר ברפובליקת ויימאר. רפובליקת ויימאר – זמן ומקום. כרונוטופ. מה הותירה גברת מינסטר ברפובליקת ויימאר, מה הותירה בה רפובליקת ויימאר. באזכור אקראי זה הופכת בהרף עין גברת מינסטר מרחוב ויתקין בחיפה מבעלת בית למחוסרת בית, מנוטלת לניטלת. קמצנותה היא של מי שניטל ממנו, חסכנותה היא חסכנות שווא, שכן את הניטל, את שניטל ושניגזל, שום חיסכון של חשמלאי ושרברב לא יוכל להשיב.

שֶׁלֶשׁ סְכוֹת גְּדוֹלוֹת קִבְּעוּ לְמִקוּמָה
אֶת תְּסֻרְקָתָהּ שֶׁל הַגְּבֵרֶת מִיִּנְסְטֵר.
שֶׁפְּתִים שָׂאָף פֶּעַם לֹא בִקְשׁוּ לְגִימָה
שְׁמָרוּ עַל כִּסְפָּהּ שֶׁל הַגְּבֵרֶת מִיִּנְסְטֵר.

...

הִיא עֵדִין נְהָגָה, בְּעֵלָה כִּבֵּר לֹא,
שֶׁעָרוּ הָיָה סְתוּר, וְנִרְאָה שְׁגִילוֹ
נִמְצָא בְּצַד הַשְּׁנִי שֶׁל הַסְּפִירָה.
וּבְכֹל זֹאת, כְּשֶׁהִתְלוֹנְנְתִי עַל תְּקֵלָה,
גְּבֵרֶת מִיִּנְסְטֵר הִסִּיעָה אֶת בְּעֵלָה
לְתַקֵּן בְּעֵצְמוֹ אֶת הַבָּאג בְּדִירָה.
פְּחָדְתִּי שִׁפֵּל מֵהַסֵּלֶם עַל פְּנִיו,
אֲבָל הִיא חָסָה עַל עֲלוֹת חֲשֵׁמְלָאִי וְשֶׁרְבֵרֵב.
הִיא הֵייתָה חֲסִכְנִית, גְּבֵרֶת מִיִּנְסְטֵר.

...
אבל את זה גליתי רק בהמשך,
כי בזמן אמת רק חשבתי איך
עוזבים במועד, ועל איך שהתהפכו לי הקרבים
כשנסיתי לנחש את הכאב שיסר
את גברת מינסטר, ואת החיוך הפתאיני החסר
ששכחה ברפובליקת וימר.

אין דומה גברת מינסטר מרחוב ויתקין בחיפה לגברת רוזנטל מרחוב אנטוקולסקי בתל-אביב, ואין דומה האינספקציה שעורכת האחת להצצה הנגלית בביקור בדירתה של האחרת. גברת רוזנטל נמנית עם "אנשי הספר שבאו לכאן בשנה הנכונה". רוזנטל – כשמו של מותג הפורצלן שעבר אריזציה אך שמר על שמו מפאת חשיבותו המסחרית הבינלאומית, רוזנטל שנגזל והושב. בביתה של גברת רוזנטל נגלה הביטאט שלם, עולם ומלואו של תרבות חומרית, "מגזינים של אמנות ופסלי חימר, וספרים עם פונטים של עברית ישנה". נדיבות שורה בכל, הנדיבות שכידוע שמורה למי שיש להם. מי שאינם זקוקים לרכושם של אחרים, וודאי לא לזרי פרחים שנשלחו לאחרים. "זה נשלח אליך ילדה, תיהני מאוד".

ובדירה היו מגזינים של אמנות ופסלי חמר,
וספרים עם פונטים של עברית ישנה –
ארכאולוגיה של הדפוס, עולם שנשמר
בזכרוןם של אנשי הספר שבאו לכאן בשנה

הנכונה. החפצים נראו כאלו ערכו מסבה
והזמינו את בעלת הבית כאורחת כבוד.
שאלתי: "אולי את רוצה את הזר?" והגברת קבעה:
"זה נשלח אליך, ילדה, תהני מאד."

וכשגברת רוזנטל מתה, כתבו בעתון
שעצבה כך וכך סמלים לתפארת מדינת ישראל,
מדינה שתמיד יודעת היכן לצקת בטון,
ועונה בפונטים עזרים למי ששואל.

המחזור ספק בוחן ספק חושד בשכן הקרוב, אלא שהוא מסתיים באח הקרוב, הקרוב מאוד, ולמעשה באחות, האחות התאומה. "ילדה וילד רצחו את אחותה התאומה בבית הסמוך", כך הוא נפתח. הטרגדיה המשפחתית, "טרגדיית נעורים שמקומה באגדות העתיקות, כשיריבות בין אחיות עוד נחשבה לתופעת אמת". מבעד הממד המיתולוגי, העל-זמני, של שנאת אחים, שנאת אחיות, סוגר השיר את המחזור, שתחילתו באומללותה של חמות המאכילה את חתנה, שנותר לגור בדירה הצפופה בוילנה, לאחר שהרג בשוגג את רעייתו,

כלומר את הבת. הקירות אינם מגוננים. הם צרים מהכיל. והבתים? זאת תשובתה של בסקין: "הבית מלא נמלים, שקטות וחסרות עבר".

יִלְדָה וְיִלְד
רָצְחוּ אֶת אַחֻתָהּ הַתְּאוּמָה בְּבֵית הַסְמוּךְ.
טְרַגְדִּית נְעוּרִים
שְׁמֻקוּמָה בְּאַגְדוֹת הַעֲתִיקוֹת,
כְּשִׁירֵיבוֹת בֵּין אַחֻיּוֹת
עוֹד נַחֲשָׁבָה לְתוֹפְעֵת אֲמֵת.
מְדוּעַ כָּאן, עֲכָשׁוּ?
כִּי הָעֵבֶר הַמְדַמֵּם רוֹצֵחַ לְהַתְגוֹנֵן
מִפְּנֵי עֲתִיד, מִפְּנֵי הָאֵהָבָה,
מִפְּנֵי אָנָּה וְאֵלֶּזָּה, לְבִסוּף.
הוּ, נְעוּרִים, מִכַּת בְּרֵק
שְׁאֲרֵכָה חֲמֹשׁ שָׁנִים!
שִׁירִי, מָה אֲתָה, עֲצָרִי!
הִיא לֹא עֲצָרָה.